

Beatrix tükre

Budapest, 1997. ősz

Tartalom

Bevezetés.....	1
Aragóniai Beatrix (1457-1508).....	1
Beatrix a kortársak szemében.....	3
Antonio Bonfini Beatrixról.....	4
Heltai Gáspár Beatrix képe.....	5
Ok-okozatok, avagy, az irodalom politikája.....	6
Beatrix utolsó évei.....	9

Bevezetés

Beatrix királynénak a magyar történeti emlékezetben betöltött szerepét vizsgálva hamar kitűnik, milyen nagy szerepet kapott a kortárs történetírásban, vagy az életét követő évszázadban, és ehhez képest mennyire háttérbe szorult személye a későbbi korokban. Ennek megfelelően jelen dolgozatban jobbra a XV-XVI. századi munkák Beatrix képével foglalkozom, néha beleszöve későbbi történetírók véleményét, akik szintén az korábbi, közel-kortárs írások alapján alakították ki Beatrix képüket.

A alábbi historiográfiai elemzés nem áll meg a tárgyilagos ismertetésnél, célja a miértek felkutatása. A következőkben megkísérlem feltárni azt a mindenkori történetírói érdekeltséget, amely a különböző korok szerzőinél a királyné történeti szerepét illetően gyakran egymással élesen szemben álló értelmezésekhez vezetett, s amely így hosszú távon meghatározta a későbbi korok Beatrixhoz fűződő ambivalenciáját.

Ezek alapján a dolgozat tagolása a következő:

Először nagyobb ráközelítésben megnézzük a kortársak hogyan vélekedtek Beatrixról. Ezt követően két munka alapján felidézzük Bonfini nézeteit Beatrix erényeiről, majd Heltai Gáspárnak főleg Bonfini *Decadese* alapján írott *Krónikáját* vizsgáljuk, amely a királyné történeti szerepét illetően jelentősen változtat az eredeti mű meg gondolásain. Végül a miértek megválaszolására teszünk kísérletet. Az említett részeket a királyné életrajzi adatait ismertető két rövid fejezet fogja közre, először a Magyarországra érkezését megelőző eseményekről, végül pedig a Mátyás halálát követő időszakról.

Aragóniai Beatrix (1457-1508)

1457. november 14-én leánygyermek született a nápolyi udvarban. Atyja, Ferrante (Ferdinánd) calabriai herceg, a nápolyi trón örököse és anyja, Isabella di Chiaromonte, ekkor még nem sejtették, hogy gyermekük majd a magyar királyi trón jobbján foglal helyet, hiszen az akkori politikai viszonyok nem teheték volna ezt az ötletet ésszerűvé.

A korabeli Nápolyt közel sem a béke jellemezte. Ferrante trónra lépésekor a pápa megtagadja tőle az investitúrajogot, a bárók fellázadnak és ellenfele, Anjou János, pártjára állnak. Később sógora, Sessa és Rossano hercege törbecsalja, hajszaál híján menekül csak, seregei sorozatosan

vereségeket szenvednek, míg végül ügye már veszettnek látszik. Ekkor a pápa és Sforza állnak ki mellette.

Mint látjuk, az akkori politikai viszonyok is napok alatt tehettek ellenségekké barátokat, és barátokká esküdt ellenségeket. Ezek a rendre változó körülmények a kis Beatrix életébe is beleszólnak. A békekötések alkalmával, hat évesen, eljegyzik a sessai herceg fiával, Gian-Battista Marzanóval, mikor is a kis hercegnőt Sessába viszik. Egy újabb árulás gyanúja azonban véget vet az eljegyzésnek, Beatrix haza, jegyese pedig börtönbe kerül.

A későbbiek során sem mentes Beatrix élete a nehézségektől, viharos kalandoktól. Nyolc évesen anyja halálával kell szembenéznie, az udvar mindennapjait a politika teszi zaklatottá, a békésebb napokat pedig a kemény munka, melyben a herceglánynak is ki kell vennie a részét. Atyja nagy szerepet szán neki, így mindent megtesz, hogy lánya megismerkedhessen korának műveltségével, a tudományok legszélesebb területein szerezhessen jártasságot. Hogy mindez nem volt sikertelen, az kiderül a későbbi méltatásokból, amelyek mind kiemelik Beatrix műveltségét, ékesszólását.

A műveltségre szüksége is van, hiszen 16 éves korában önálló udvartartást kap, melyet ő maga alakít, s kezéért, mellyel Nápoly rokonszenve is jár, megindulnak a tárgyalások. Atyja Filibertót, Savoya hercegét szemeli ki számára; XI. Lajos hároméves fiának, Károlynak, kéri jegyeséül, melyre Ferrante nemleges választ ad ugyan, de a kapukat nem zárja be végleg.

Érthető ez a versengés, hiszen ekkorra már messze földön híressé lett Beatrix fényűző udvara, melyben a vadászat mindennapos, különösen kedvelt a solymászat, s melyben jeles írók, művészek segítenek az uraknak az unaloműzésben. A nápolyi udvar vendége volt ekkor például Diomede Carafa is.

A politikai érdekeken túl vélhetőleg ez a hírnév, mely az udvar műveltségéről szólt, vezetett oda, hogy a magyar királyi udvar is tárgyalásokba kezdett az aragóniai házzal, a Podjebrát Katalin halálával megürült királynéi szék betöltésének ügyében. Erről első dokumentált adatunk 1465-ből ered, mikor még vélhetőleg az idősebb nővér, Eleonóra személye került szóba. Beatrix csak az 1468-ban felújult tárgyalásokon lép az előtérbe. Követség egy év múlva már eljut ugyan a nápolyi udvarhoz, a megállapodás azonban csak 1474-re jön létre. Mátyás Boroszlóban ünnepélyesen is kihirdeti eljegyzését, s Beatrix 1475. nyarától kezdve magyar királynénak nevezi magát.

Érdemes megemlíteni, hogy a sajátos dinasztikus viszonyok révén az Anjouk, mivel a család egyik ősanyja magyar királyleány volt, (jelesül Mária, V. István leánya) úgy érezték, a magyar királyi címet maguk is viselni jogosultak. S ami ennél is figyelemre méltóbb, bámulatos logikával az Aragóniai-házból való nápolyi királyok is átvették ezt a címet. Beatrix atyja, Ferrante, még a pénzeire is rávésette magyar királyi méltóságát. Ezzel Beatrix számára már nem volt ismeretlen a cím, hiszen előbb volt magyar királyleány, mint magyar királyné.

Pár szót szükséges Mátyás külpolitikájára is fordítanunk, mely oda vezetett, hogy Aragóniai-házból való lányt jegyzett el. Katalin halála után III. Frigyes Német-Római császárt kérte, ajánljon számára hitvest. Ekkor a Brandenburgi-ház két tagja, Frigyes választófejedelem, illetve Albrecht örgróf fel is ajánlották lányaikat, a próbálkozások azonban a magyar bárók ellenállásán elbuktak. A milánói kísérleteket Velence akadályozta, Frigyes nővérét, a szász választófejedelem lányát, Margitot, sem sikerült eljegyezni, IV. Kázmér Hedvig lányát pedig egyszerűen megtagadta Mátyástól.

Ezek a zavaros körülmények kissé érthetlenné teszik, hogy végül Mátyás Beatrix mellett döntött, s még érthetlenebb mindez Nápoly részéről, hiszen éppen akkortájt rúgta fel szövetségét a baráti Velencével Ciprus miatt. Velence vezetésével így erős liga alakult, (Velence – Milánó – Firenze szövetsége Nápoly és a pápa ellen).¹ Ezzel a házassággal Mátyás IV. Sixtus pápa szövetségese lett. Ezért feltételezik egyesek, hogy a frigy létrehozója Lorenza Roverella pápai követ lett volna.

Végül a házasság, két év késéssel ugyan, melyet a török háborúk magyaráltak, megkötött.

1 bővebben lásd pl. E. Kovács Péter: *Matthias Corvinus*, Officina Nova, 1990. Budapest 166-168. 1.

Beatrix a kortársak szemében

A Székesfehérvár melletti síkon 1476. december 12-én, 12 évi özvegység után Mátyás – mint azt a korabeli tudósításokból² tudjuk – királyi pompával fogadta jegyesét, az Aragóniai-házból való Beatrixot. Mindez ki is járt annak a hölgynek, kinek kifinomultságát, műveltségét megénekelte a korabeli Európa sok jeles alakja.

Bonfini százada legbölcsebb asszonyának nevezi, ki a tudományokban rendkívül gyönyörködött,³ Coelius Calcagnini szerint szerette a művelt elméjű tudósokat,⁴ Christoforo Persona az ókor nagyszellemű s tudományokat pártoló asszonyaihoz hasonlítja.⁵

Galeotto Marzio is a legmelegebb szavakkal idézi emlékét:

„Mátyás Beatrixot, Ferrante leányát vette feleségül, ezt a csinos, művelt, olvasott és tanult, ékesen szóló, jóságos és a társalgásban komolysága mellett is elmés hajadont. Akár beszélt, akár cselekedett, valami különös kedvesség rejlett benne, úgy, hogy bámulatra készítette az embert, különösen azzal, hogy királynői méltóságával járó kötelességei mellett háziasszonyi teendőinek is megfelelt, úgy hogy az ó-kor bármely asszonyával egy sorba volt állítható. Tisztas erkölcsiéhez, szüzi szemérmességéhez és méltóságos voltaához járult még az írók idézésében való készsége is...

...sok udvarhölgy... Beatrix meglepő szépségéhez képest... csúnyáknak látszottak.”⁶

Erényeinek méltatói között találjuk még Naldus Naldius firenzei humanista író, Ransanus püspököt, Philippus Bergomensist, kik gyakran mint Mátyás bölcs tanácsadóját, vele egyenrangú felet említik a királynét.⁷

Mint látjuk, a kor humanistái érdeklődve fordultak a magyar udvar és az uralkodói pár, s konkrétan Beatrix személye felé. Ebben az érdeklődésben nagy szerepet játszhatott természetesen a remény is, hogy anyagi támogatást nyernek majd a meleg szavakért cserébe. Ez sem csökkenti azonban a dicséretes hitelét, hiszen az író is csak ott talál támogatásra, ahol olvassák és értékelik műveit, így bizonyos, hogy Beatrix is ismerte és értékelte korának műveltségét és annak formálóit.

Végezetül nézzünk néhány példát, kik-milyen könyveket ajánlottak Beatrixnak. Diomede Carafa a királynénak címezte emlékiratának a parmai könyvtárban őrzött latin kiadását, illetve *A legjobb udvarfíró* írt művét. Christoforo Persona egy Agathias fordítása, illetve Bonfini két könyve is (szülőhelyének Ascolinak történetét leíró munkája, illetve a *Symposion Trimerion*) Beatrixnak íratott, mint azt az ajánlások alapján tudhatjuk. Ide sorolható még Filippo Bergomensének a *Jeles és kiváló asszonyokról* címet viselő munkája. További példákat is sorolhatnánk, azonban ennyi is elég belátnunk, hogy a magyar királynéval akkoriban számolt a humanista művészvilág, a *Respublica Literaria*, és ezt a hírnevet nem csak férje személyének köszönhette. Ne feledjük, maga is olyan jeles tudósokat csábított az udvarhoz, mint (csak példaként párat kiemelve): Francesco Bandini, Filippo Valori, Taddeo Ugoletti (ki a Corvina-könyvtár őre s Corvin János nevelője lesz), Aurelio Brandolini, Ugolino Varini vagy éppen Angelo Poliziano, az olasz humanizmus egyik legnagyobb alakja is kódexek egész gyűjteményét ajándékozta Mátyásnak, s jó okunk van feltételezni, mindez nem történt volna Beatrix fényes híre és személyes közbenjárása nélkül.

2 lásd pl: A pfälzi választófejedelem követeinek jelentése Beatrix magérkezéséről, in: Kazinczy Gábor: Mátyás király, Bp. 1863. 117-20 l.

3 Előszava a Philostratus-fordításhoz, a Kollár-féle kiadásban 826-827 l.

4 Gyászbeszéde, II Cortegiano, II. 52. l.; Berzeviczy Albert: *Beatrix királyné. Történelmi élet és korrajz*, 1908, Budapest, A Magyar Történelmi társulat kiadása 666-667. l. kivonat,

5 Ábel-Hegedüs: *Analecta* I. 407. l.

6 Galeotto cap. III. in: Galeottis Martinus Narniensis: *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis Regis Mathiae ad Ducem Johannem eius filium liber*, ford: Császár Mihály: *Galeotto Marzio könyve Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről*, Magyar Könyvtár 259. l., 1901

7 bővebben lásd: Berzeviczy Albert: *Beatrix Királyné*, 280-286. l. - illetve lásd még: H. Balázs Éva (szerk.): *Mátyás a kortársak között*, Bibliotheca Kiadó, Aurora V., Budapest 1957. - illetve: Klaniczay Tibor: *Nagy személyiségek humanista kultusza*

Antonio Bonfini Beatrixről

1486 decemberében, hatvanadik életévében, Antonio Bonfini az ausztriai Retzben jár, hogy felkeresse az ott tartózkodó Mátyást és Beatrixot. Vélhetőleg nem csupán az ismerkedési vágy hajtotta, mikor szakított Recinati beli latin illetve görög nyelvi katedrájával, sokkal inkább a remény, hogy megtelepedhet a magyar királyi udvarnál, melynek humanista műveltsége, pompája régóta ismert volt előtte.

Reményteli munkáját az uralkodópár szimpátiájának elnyerésére évekkorábban elkezdte. Fordította, és írta azokat a műveket, melyeket vendéglátóinak ajánlott. Ezek közé tartozik az *A Corvinus ház eredetéről* című munkája is, mellyel ókori eredetet kívánt adni a Hunyadi-házból való Mátyásnak. A várt eredmény nem is maradt el: előbb a királyné felolvasója lett, majd a király felkérte, írja meg a magyarok történetét. Ez lett az a humanista történeti mű,⁸ melynek jelentősége, történelem-elméleti megfontolásai később európai viszonylatban is széles körű elismerést váltottak ki.

Bonfini bemutatkozásakor a magával vitt öt könyv közül Beatrixnak ajánlotta a már említett *Symposion Trimeriont (Symposion de virginitate et pudicitia coniugali)* azaz a *Beszélgetés a szüzességről, és a házasság tisztaságáról* című írását.⁹ Ebben a művében Bonfini egy háromnapos elképzelt szümpozíót ír le, melyben a jelenlévők a felvetett témákat vitatják meg, jelen esetben szexuál-etikai kérdéseket, hogy végük mindannyiunk okulására szolgálhassanak.

A mű etikai következtetéseit meghatározó eszményfogalmak bemutatására itt most nincsen mód,¹⁰ elég annyit megjegyezni, hogy az Bonfini az erény fogalmát két részre osztja fel: az érintetlen ideára, illetve a cselekvésre, azaz praxisz-ra. Etikájában a praxisz legtokéletesebb formája is alulmarad az eszménytől, így csupán a szüzesség, a praxisz teljes hiánya lehet eszményi. Ezt pedig a gyermektelen királyné, Beatrix, maga képviseli.

Lényegében ez a tartalmi sajtóság irányítja a vitákat, ahol különböző személyek (Beatrix, Mátyás, Galeotto, Aragoniai Ferenc stb.) véleményüket ütköztetik, hogy végül felállítsanak egy eszményképet, mely – mintegy véletlenül – Beatrixszal lesz azonos. Ezt a következtetést Bonfini előszavában azért előre sejteti:

„Minthogy Itáliában, a művészetek és tudományok teremtő műhelyében a legcsodálatosabb asszonyok között sem akad olyan, aki jelenünkben annyi dicsőséget hozna reá, mint éppen a te legfenségesebb nevedé, s mivel erényeid kiválósága miatt ennek dicséretében az egyéb, külföldi nemzeteket már a szülőföld jogán is köteles megelőzni... arra késztet, hogy magam is neved magasztalójává váljak.

...a természet pazar kézzel halmozta fel benned a szentséges és dicső vonások ama bőségét, amit a női természet egyáltalán befogadhat...

S fenségedet nemcsak az erények legteljesebb összessége gyarapítja, de rendkívüli bájjal teljes testi megjelenésed is...

Mindenkinek az a véleménye, hogy... életed szeplőtelenységével nyilvánvalóan valamennyi papot is fölülmulod...”¹¹

Mint látjuk, Bonfini a címzett hírnevének dicsőítésére szánta munkáját, s a királyné személyének példaképi értékét az is egyértelművé teszi, hogy a viták során a pozitív etikai pozíciót minden esetben ő míg az erkölcstelen nézeteket például az ál-epikureista Galeotto képviseli. A viták végén természetesen mindig Beatrix kerül ki győztesen. Könnyen beláthatjuk, a mű végső soron azért íródott, hogy a vitákban Beatrixnak lehessen igaza.¹²

8 Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungarorum Decades*, ford: Geréb László: *Bonfini: Mátyás király, tíz könyv a magyar történetből*, Magyar Helikon, Budapest, 1959. – lásd még: Kulcsár Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Balassi Kiadó, Budapest

9 Antonius de Bonfinis: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, ford: Muraközi Gyula: *Beszélgetés a szüzességről és a házasság tisztaságáról*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Magyar ritkaságok, Budapest, 1985. – lásd még: Pajorin Klára: *Bonfini Symposionja*, in ItK. 1982. 511-534. l.

10 Megteszi ezt Muraközy Gyula kitűnő bevezető tanulmányában: i.m. 7-26. l.

11 Előszó Aragoniai Beatrixhoz, in: idézett ford. 29-43. l.

12 i.m. bevezető tanulmánya, Muraközy Gyula, 12. l.

Bonfini nagy művében, a *Decades*ben is esik szó Beatrixról. Kiemelten két hellyel érdemes foglalkoznunk: a királyi lakodalom leírásával,¹³ illetve az udvari élet megváltozásának – mely átalakulási folyamat Beatrix személyének köszönhető – taglalatával.¹⁴

Beatrix leírása a *Decades*ben sokkal tárgyilagosabb, mindamellett jelképes értékű a visszaütés, amelyek a lakodalom leírásánál olvashatunk:

„Milyen volt e nő [ti. Beatrix], bárki megértheti: olvassa el könyvemet, melyet a szüzességről s a házasságbeli szeméremről írtam; benne van ő ebben teljesen, megismerheti ebből élő valóságában.”

A továbbiakban Bonfini ismerteti a királyné útját, fogadtatását, s teszi mindezt jobbra leíró tárgyilagossággal. Ezen részletekre elsősorban azért érdemes utalnunk, hogy később összehasonlíthassuk Heltai átírásával. Idézzünk egy passzust:

„Mondják, hogy ez a lakodalomvárás alaposan elvonta a királyt a hadi készülődésektől. Eltérítette igyekezetét s a szeretett feleség utáni vágyakozásba ellankadt a törökre való nagyszerű kitörés.”

Ennyi, két mondat csupán, ahol Bonfini megemlíti, hogy a török csapások erősödésének – melyeket a későbbiekben részletez –, okozója közvetve Beatrix volt.

Az udvari élet változásait leíró szakaszban is jobbra tárgyilagosan részletezi a királyi életvitel korábbi formáját, majd a Beatrix nevéhez fűződő változások utáni udvar világát. A szerző javára írhatjuk, hogy mind a két esetben egyaránt felhoz előnyöket és hátrányokat. Utalhatunk például a puritanizmus, bőkezűség, barbárság, fegyelmezetség jelzőire a régi viszonyokra alkalmazva, melyeket szembeállít a fényűzéssel, előkelőséggel, távolságtartással, művészek vendégül látásának gyakoriságával s a szellem épülésével, melyek az új, megváltozott udvart jellemezték. Különösen értékelnünk kell a tárgyilagosságot annak tudatában, hogy Bonfini is vélhetőleg csak a Beatrix-i udvarban kaphatott helyet.

Heltai Gáspár Beatrix képe

Heltai Gáspár lutheránus majd kálvinista legvégül unitárius felekezetű prédikátor, nyomdatulajdonos és kiadó, fordító és író 1575-ben Kolozsvárott kiadja Bonfini *Decades*ének fordítását, helyesebben szólva átíratát.

A kor protestáns irodalmiságának szellemében, s vélhetőleg jól felfogott üzleti megfontolások alapján is arra jutott, hogy érdemes lesz kiadni egy magyarságtörténetet, immáron magyar nyelven. A kor latin műveltségű rétege – mely az érdeklődők nagy részét kitette – ugyan ismerte már Bonfini művét, mindenesetre nagy lehetőségek rejlettek a magyar kiadásban, hiszen nagyságrendekkel bővíthetett az érdeklődők száma, és mi más cél állhatott volna közelebb egy Melanchton szellemében tevékenykedő népművelő törekvéseitől, ide érve a politikai véleményformálás lehetőségét is.

Heltai Gáspár alapvető forrása Bonfini könyve volt, így a Beatrixszal foglalkozó részek közül is a már megismert két kép újabb változatát érdemes felidézni. Lássuk először az esküvőt, s azok előkészületeit leíró fejezetet:¹⁵

„Hallván ezt Mátyás király [ti. hogy Beatrix közelg] nagyon örüle, de mindjárt lankodni kezdé had dolgában...[török pusztítások leírása]... És mikoron az urak megötték volna immáron a bélest Budán a mennyeközébe visszatérvén megtalálák az puszta helyeket hazájokba. És ez veszedelemből elöttene mind az egész ország, és annak utána nemigen nagy merészséggel támadának a törökek ellen mert Mátyás király is asszonyiálkodni kezdé, és annak kezdé mindenbe ködvesködni. Így hüle meg az előbeli törökek ellen való tussokodásától.”

Mint látjuk a fordítás valóban átalakult kissé, s erősen viseli Heltai céltudatosan alakító tollának

13 IV. decade IV. liber

14 IV. decade VII. liber

15 XXXVIII. rész in: Heltai Gáspár: 1575. *Krónika az magyaroknak dolgairól*, Kolozsvár, kiad: 1973. Akadémiai Kiadó, Bibliotheca Hungaria Antiqua VIII., reprint, Budapest

nyomát. Ebben a megfogalmazásban a királyné vétke sokkal nagyobb, s míg felelősségét Bonfini csak érintőlegesen említi, addig Heltainál Beatrixból és megérkezéséből a török pusztítás szenvedéseinek tényleges okozója válik.

Még élesebb ez a szemléletváltás az udvari élet átalakulását leíró részben.¹⁶ Itt a korábbi, Mátyás vezette udvar puritanizmusa válik az ideálissá, a szerénység, bőkezűség ("Miden emberhöz – mind szegényhez, bódogokhoz – kegyesek valának."), a közvetlenség a nemesekkel olyan erényekké lesznek, melyekkel a Beatrix megérkezéssel, s tevékenységének köszönhetően kialakuló udvari életben a fényűzés, pénzszerzés, (mai szóval élve) bürokrácia elhatalmasodását állítja szembe ("De mikoron az Beatrix királyné asszony hozzája juta, tellyességgel megváltozék, és minden cselekedeti más állapatra szállának. Mert gögességre, és nagy pompára és mindenbe nagy fényességre kezde üzni.") A megfogalmazás ilyen erőteljessége éles kontrasztban áll a Bonfini-i leírás tárgyilagosságától. Heltai is említi ugyan a szellemi élet felfrissülését, művészek sokaságának érkezését, azonban itt is, mikor felsorolja a jeles foglalkozásokat, amelyeknek művelői az udvarba ellátogattak, szükségét érzi megjegyezni, hogy számukra „...szántalan sok füzetések járt minden hólnapra.” Leírja továbbá, hogy „Az magyarok kedig mindezeket igen bánják vala, hogy az országnak kéncset olyanokra költi vala.” Mindez nem hagyhat kétséget affelől, hogyan ítélte meg Heltai Beatrixnak az udvarnál véghezvitt változtatásait, és így személyét. Igaz az idézett feszültségre Bonfini is utal, ő azonban másként fogalmaz: „Ezzel szemben a magyarok járatlanok voltak a finom műveltségben és élvezetekben. Mindezt rossznéven vették.” sőt, kiemeli Mátyás szerepét a változtatásokban, hogy mily nagyon szerette, és támogatta is azokat, és hogy mélyen lenézte a „műveletlen, paraszti, szittyá életet”.

Heltai minderről mélyen hallgat. Láthatjuk tudatosan alakította fordítását. Megpróbált megfelelni az olvasótábor igényeinek, melyet végső soron maga is formált, s így nem csak fordított, hanem a szó klasszikus értelmében véve alkotott.

Ok-okozatok, avagy, az irodalom politikája

Megérteni a mértéket még talán Bonfini *Symposion*jával kapcsolatban a legegyszerűbb. Bonfini elsődleges célja udvari támogatás, udvari állás elnyerése volt, mindazonáltal jó okunk van azt sejteni, hogy nem *csak* ez indította könyveit, s főleg nem a *Symposion* megírására.

Mint az előszavából kiderül, műve megírására Aragóniai Ferenc, Beatrix öccse illetve Prospero Caffarelli ascoli püspök biztatták, s ezen túl is ellátták nagy mennyiségű információval, melyet itt tartózkodásuk alatt szereztek Magyarországról és az uralkodóról. Felmerülhet a kérdés, miért volt érdekük ilyen fontos személyiségeknek, hogy Bonfini otthonra leljen a magyar udvarnál.

Könnyen belátható, hogy a mű elsősorban azt kellett igazolja, hogy Beatrix, a maga újplatonikus tökéletességével a lehető legalkalmasabb személy a hatalom birtoklására. A korabeli politikai körülményeket mérlegelve érthetővé válik, miért volt erre szükség. Mivel Beatrix nem tudott gyermeket szülni Mátyás számára, a király törvénytelen fiát, Corvin Jánost jelölte ki utódjául. Ezzel szemben az Aragóniai-klán el akarta érni, hogy Mátyás Beatrixet nevezze meg utódjául, sőt még életében emelje maga mellé uralkodótársául.

A *Symposion* tehát elsősorban Beatrix trónigényét próbálja bölcséleti és teológiai érvekkel is igazolni, összhangban azzal az egyházi állásfoglalással, amelyet 1563. november 11-én a tridenti zsinat így fogalmaz meg:

„Azt, aki azt állítja, hogy a házasság állapot előbbre való a szüzességnél vagy nőtlenségnél, vagy hogy nem jobb állapot a szüzességben vagy nőtlenségben megmaradni, mint házasságot kötni, ki kell közösiíteni!”

Beatrix gyermektelensége tehát, ez esetben mint a szüzesség velejárója nem fogyatékoság, hanem az isteni kiválasztottság jele, ezért Beatrix, mivel a tökéletesség legmagasabb fokát érte el, a

16 i.m. LIII. rész

hatalomra is a legméltóbb. Meglepő lehet ugyan, hogy a passzivitás melletti érvvel akarják a legnagyobb politikai hatalom aktivitásához való jogot igazolni, mindamellet tudnunk kell, ez a szinte machiavellista gondolat a korban nem hatott idegenül.

Bonfini az udvarhoz egyébként éppen 1486-ban érkezett, egy évvel az után, hogy Mátyás fiának, Corvin Jánosnak utódlását kinyilvánította, és olyan időszakban, amikor az uralkodói pár közötti viszony már rég nem volt felhőtelen. Egyes források utalnak rá, hogy Beatrix 1483 tavaszán kincseivel Ulászlóhoz akart szökni de elfogták. 1484-től már el sem kíséri férjét hadjárataira, amit pedig korábban mindig megtett.

Bonfini műve tehát elsődlegesen azt a célt szolgálta, hogy szerzője bejuthasson az udvarhoz, viszont, ha már volt lehetőség magas rangú támogatók elnyerésére, miért ne szolgált volna nekik is, sőt Beatrix szimpátiájának elnyerésében is jó szolgálatot tett a család támogatása. Így történt, hogy a *Symposion* végső soron az Aragóniai család hatalmi igényeinek igazolására és támogatására készült, s Bonfini műve egy politikai érdek ágense lett.

Érdekes adalék azonban, hogy Bonfini a politikai érdekelttség ellenére sem nyomta el magában az szépírói ambíciót, és mivel a vitákban a másik fél érveinek is szabad utat engedett (lásd pl. Galeotto obszcén kijelentéseit), az egyház először 1667-ben, s utána még többször is a betiltott könyvek indexére tette a *Symposiont*.

A *Decades* Beatrix képével kapcsolatban már több kérdés merül fel, amelyek megválaszolásához hasznos kontrasztot nyújthat ha a Heltai féle Bonfini olvasat mellé idézzük Császár Mihály¹⁷ elfogult történeti elemzésének néhány értékelő kijelentését:

„Ismerjük el Beatrix érdemeit, tudjuk, hogy az első hely illeti meg királyasszonyaink sorában, akik Gizellától Mária Teréziáig oly sokat tettek, hogy a nyugati művelődést magyar földön meghonosítsák.” Ez az elkötelezettség az alapja szavainak, mikor azt írja, „A hazafias büszke önérték beszél Bonfiniból, mikor Beatrix jövetelét oly fordulópontnak állítja be.”

Császár Mihály és Heltai Jenő eltérő olvasatai természetesen inkább értelmezői érdekeltségek különbségét leplezik le. Bonfini művének Beatrix képe jobbra tárgyilagos, vagy látszólagos tárgyilagosságra törekszik. A *Decades*ben a jellemábrázolás általában jellemrajzzal vagy más esetekben tettek, cselekedetek leírásával történik. Kimondott jellemrajz elsősorban Mátyás vagy Ulászló karakterének leírásakor fordul elő a szövegben, Beatrixot az utóbbi módon, közvetve, cselekedetei révén ismerhetjük meg. Ez természetesen nagyobb teret ad a szubjektív befogadói értelmezésnek, és megmagyarázhatja a szöveg interpretációs kiszolgáltatottságát és az eltérő olvasatokat is. Bonfini az udvar megváltozásának leírásánál sem dicsérte vagy kárhoztatta egyértelműen Beatrixot, csupán leírta az udvari életvitel két formáját, és azok mellett és ellen is egyaránt felhozott érveket.

Nem úgy, mint Heltai, akinek a szövegkiadása kapcsán hangsúlyosabbá válik a kérdés: Vajon mi készítette, hogy megváltoztassa a művet, s ezzel alakítsa olvasótáborának Beatrixról kialakított véleményét? A kérdés akkor is érvényes, ha tudjuk, a kor fordítói, átértelmezői gyakorlata nagyfokú szabadságot tett lehetővé a szövegfordítás során.

Heltai, mint tudjuk, azért kezdett magyar nyelvű könyvek kiadásával foglalkozni, mert belátta az erdélyi német felvevőpiac telítettségét, viszont ismerte és folyamatosan kutatta az olvasói igényeket. Ezek alapján két pontban tudjuk meghatározni a fordítói átírás motivációját:

1. Tisztában volt olvasótáborának igényeivel, és ennek megfelelően visszatért a középkori kultikus történetírás gyökereihez.

2. A melanchtoni népművelés szellemében maga kívánta alakítani az olvasók értékrendjét, így sokszor a saját nézeteit erőltette rájuk.

Az olvasói igények és a kiadói megfontolások kölcsönös hatásának az eredménye, hogy ekkoriban a történetírás letért a Bonfini kijelölte útról.¹⁸ A kor protestáns történetírása erősen felértékelte a középkori krónikák kultikus elbeszélésmódját, amellyel pedig a humanisták már szakítani próbáltak, s így saját érdekeket szolgáló történetírói koncepciót alakítottak ki. Miközben

17 v.ö. Császár Mihály: *A magyar művelődés a XV. században Antonio Bonfini: Rerum Ungarorum Decades-ének alapján*, MűvtörtÉrték 2., Budapest, 1902.

18 lásd Kulcsár Péter kísérő tanulmányát, mely a felhasznált Heltai reprint kiadás mellékleteként jelent meg

ideológiai értelemben előreléptek, „használhatóbbá” tették a történeti műveket, amelyek így egyszerre lehettek népszerűek és hatékonyak a történeti identitásképzés folyamatában, ez a szemléleti váltás ugyanakkor visszalépést jelentett a Thuróczy és Kézai féle krónikák történetiszemlélete felé.

A reformáció eszméi hasonló szemléleti váltást mutatnak már Farkas András, Batizi András és Székely István műveiben. Sőt, Európában máshol is részleges visszalépést hozott a protestáns történetírás megjelenése, s magyar historiográfia is elvesztette azt a vezető szerepét, melyet elsősorban éppen Bonfininak köszönhetett, amikor ahelyett, hogy a modernebb értelemben vett történettudomány felé történt volna előrelépés, inkább a középkori hiedelmek és hagyományok konzerválódása volt megfigyelhető. Mindez oda vezetett, hogy a XV. század végére a történetírás jobbra megmaradt a jelenkori, vagy legfeljebb közelmúltbeli események leírásánál, s a magyar nyelv még ebben sem lett általános. Heltai *Krónikájának* kiadása pontosan mutatja ezt a szemléletbeli váltást. Figyelemre méltó, hogy Heltai forrásai között ott találjuk Bonfini munkáján kívül Zsámboki kiegészítéseit a *Decadeshez*, Brodarics írásait, Thuróczy műveit és Székely István *Világkrónikáját* is, melyre leginkább volt jellemző ez a neo-kultikus szemléletmód.

Mindez talán segíthet megérteni, miért is alakította át Heltai a mű Beatrix képét. Nagy valószínűséggel az olvasótábor véleménye akkoriban a nápolyi királynéről nem volt a legkedvezőbb, így Heltai részben ehhez igazodott mikor fordított, átdolgozott. Ne feledjük, a korban már egyre erősödött a Mátyás személye körüli kultusz, amelybe nehéz volt beilleszteni a tényt, hogy halálával romba dőlt az ország. Hogy lehet, hogy ez a bölcs uralkodó nem látta előre, mit hoz a jövő? Kellett tehát valaki a király közvetlen környezetében, aki felelőssé tehető a romlásért. Erre Beatrix személye volt a legmegfelelőbb, főleg ha ismerjük féktelen hatalomvágyát, s azt a harcot, melyet a trónért folytatott Mátyás halála után. Ebben a harcban pedig legfőbb ellenfele az a Corvin János volt, akit Mátyás maga jelölt ki a trónra, s akinek elbukásával – melyben Beatrixnek nagy része volt –, elkerülhetlenné vált az ország romlása.

A történeti műveknek az említett ideológiai érintettsége egyébként a XVI. század irodalmi rétegzettségéből és az irodalmi műfajok különbségeiből is levezethető. A kor protestáns irodalmi közéletében, s főleg egy lelkészi hivatást valsztott XVI. századi értelmiségi számára a magasabb fokú esztétikai élvezetet az az elbeszélő próza jelentette, mely példájával tanít is. Ennek jelentősége kiderül Heltai sokat idézett előszavából, melyet fabula kiadásához mellékel.

„Mert noha e fabulák embertől kitalált dolgok, de azért ugyan velejesek és különb-különb szép és hasznos tanulságok vagynak benne.

...De mindazonáltal hiszem, vagynak még jámborok, kiknek munkám majd tetszik és kik jó hasznot vesznek belőle.”¹⁹

Vessük össze ezt a *Cancionale* tömör közlésének ajánlásával, melyből kiderül, a művet „gyönyörűségesek olvasására és hallgatására” szánta. Ez utóbbi az *incredibilis voluptas* értékére utal, míg a fabuláknál megjelenik a hasznosság, amely kulcsszó Heltai és olvasóborának viszonyában. A hasznosság fogalma révén magyarázható, hogy amikor Beatrix képét átértelmezte, nem csupán az olvasói igényeknek igyekezett megfelelni, hanem maga is alakítva azt, megpróbált hasznosságra törekedni, formálni az olvasók véleményét, értékrendjét is.

A befogadói meghatározottságot jelzi például, hogy a korabeli hiedelemvilágban, népmesékben²⁰ lényegesen kevesebb mesét találunk, melyben Beatrix személye pozitív lenne, sőt a köztudatban elvétve jelen volt az a nézet is, mely szerint Mátyás halálát Beatrix maga okozta. Mindez jelzi, a királyné személye nem volt általánosan kedvelt akkoriban abban az egyébként igen széles olvasótáborban, amelynek rétegzettségét egyik írásában Nemeskürty István próbálta meg több-kevesebb sikerrel feltárni.

Hogy kik olvasták Heltai művét, nem tudhatjuk, Bornemissza Péter megjegyzése alapján

19 Heltai Gáspár: *Száz fabula*, Kolozsvár, 1566., kiad: *A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái és oktató beszédei valamint azoknak értelme*, Kner Nyomda – Magvető Kiadó, Tevan amatőr könyvek, reprint, Budapest, 1978. – lásd még: Németh László: *Heltai prózája*, in: ProtSz 1929. 179-183. l.

20 v.ö.: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar népköltészet III.* Akadémiai Kiadó, Magyar klasszikusok, Budapest, 1955

azonban Nemeskürty kijelenti „...el kell fogadjuk,... és tudomásul vehetjük, hogy a XVI. század utolsó harmadában Magyarországon általánosan elterjedt volt az olvasni tudás...

...hiszen »akérmel faluban« akadt legalább egy olvasni tudó gyermek, aki a család tagjainak felolvashat.”²¹

Jó okunk van hinni tehát, hogy ha nem is minden faluban, de a városi polgárság nagy részénél, és talán a vagyonosabb paraszti rétegekben is olvasótáborra lelhetett Heltai. Így valószínűleg megegyeztek ezek nézetei Beatrix személyét illetően, tehát a parasztsághoz leszivárgó információk, melyeket a népmesék őriztek meg nem különböztek sokban akár a nemesi nézetektől sem, melyek a inkább személyes emlékeken illetve politikai érdekeken alapultak.

Mi tehát a különbség a *Decades* és fordítása között? A XIX. századi recepció ezt jellegzetesen a nemzeti szemlélet horizontjának meglétében illetve hiányában látja megragadhatónak. Helmár Ágost véleménye szerint „a részleteket mellőzve a főkülönbség Bonfini és Heltai művei között abban áll, hogy mindegyikükben más szellem uralkodik. Bonfini idegen szemmel néz idegen népet, nem érti meg ezen nép törekvését...”²²

Valószínűleg pontosabb, ha úgy fogalmazunk, mindkét szerző a maga értékei, érintettsége szerint tolmácsolta a tényeket, így a esztétikai látásmód különbségein túl, nagyobb jelentősége van a társadalmi, ideológiai összefüggésekben megragadható érdekeltségeknek.

Beatrix utolsó évei

Mátyás, Magyarország királya 1490. április 6-án, nagyhét keddjén reggel 7 és 8 óra között megtért őseihez. Olyan tragikus esemény volt ez, mely fekete felhőként nemcsak az ország eljövendő évtizedeire vetett árnyékot, hanem a királyné számára is nehéz éveket hozott.

A király halála után feléledtek a trónviszályok, melyekben a Corvin János trónrajutásáért küzdők csaptak össze az Ulászlót támogatók ligájával. Ők voltak a legesélyesebbek a trón elnyerésére, igaz mások is versengtek a hatalomért.

Beatrix ex-királyné is kivette részét a politikai csatározásokban. A vezetésével összehívott kormánytanács végül Ulászlót választja királlyá, de Beatrixnak sem kell egyelőre aggódnia, hogy távol kerül a hatalomtól. Sikerül ugyanis elérnie, hogy Ulászló feleségül vegye, s ezzel a trónon maradhasson. Ezt a házasságot később sajnos a férj soha nem lesz hajlandó elismerni.

Az új király, annak ellenére, hogy Bakócz Tamás a feleket házastársaknak nyilvánítja, tárgyalásokba kezd Milánóval Bianca Sforza eljegyzésének ügyében.

Beatrix ekkortájt már elszigetelten, s mi több gyűlöltén él Esztergomban. Közben folynak a tárgyalások Rómával, a házasság érvénytelenítése ügyében, VI. Sándorral azonban Nápolynak jobb a kapcsolata, így a házasság egyelőre érvényben marad. Közben viszont Magyarországon helyzete egyre jobban ellehetetlenül.

Belefolyik az esztergomi érsekségért folyó csatározásokba, ahol unokaöccsének és pártfogoltjának, Estei Hippolitnak erős ellenfele akad Bakócz Tamás személyében. Beatrix itt is vesztesen kerül ki, s Esztergomot Bakócz kapja, míg Hippolitot leváltják.

Végül a tragikus eseménysorozat odáig jut, hogy a pápai udvar politika fordulatának köszönhetően VI. Sándor 1501. április 3-án a consistoriumban semmisnek nyilvánítja a házasságot.

Beatrix ekkor hazatér Nápolyba, s már semmi más nem érdekli, csak hogy hozományát, vagy legalább egy részét sikerüljön visszaszereznie. S még ennél is több szenvedés vár rá, Nápolyra spanyol megszállás évei jönnek, ahol Beatrix a szomorú királynék udvarában éli mindennapjait mostohaanyjával és mostohanővérével egyetemben.

Beatrix életének utolsó évei alatt hozományáért hadakozik, sokszor megnyerve neves

21 lásd Nemeskürty István: *Szórakoztató olvasmány és közönsége a XVI. századi Magyarországon*, in: ItK 84. 1980. 5-6. 620-629. l.

22 lásd in: Helmár Ágost: *Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése és műve kútforrások kimutatása s bírálati méltatása*, Budapest, 1876.

támogatókat, például a pápa vagy a spanyol király személyében, hivatalos pert is indít, ügye azonban nem nyer biztató megoldást: egy vasat sem kap vissza.

Végül többhetes betegeskedés után 1508. szeptember 13-án meghal a Castello Capuanóban. Végredeletében bőkezűen adakozik, főleg kedvencének, Hippolitnak, mindamellert tudnunk kell, hogy a hagyományozás terheit mind Magyarországi értékei állták volna, amelyekből visszakapni később sem sikerült semmit, még a pápa többszöri felszólítására sem. Félő hát, hogy örökösei egy garast sem igen láthattak hirtelen jött vagyonukból.

A nehéz sorsú magyar királyné porhüvelyét a Vértanú-Szt-Péterről elnevezett szerény kis templomban helyezték el. Halála után hazájának humanistái még sokáig zengték dicshimnuszait róla.

Sírján a következő felirat²³ olvasható:

BEATRIX ARAGONAE PANNONIAE REGINA
FARDINANDI PRIMI NEAP. REGIS FILIA
DE SACRO HOC COLLEGIO OPT. MERITA
HIC SITA EST.
HAEC RELIGIONE ET MUNIFICENCIA SE IPSAM VICIT.

23 Itt nyugszik Aragoniai Beatrix, magyarország királynéja, I. Ferdinánd nápolyi király leánya, ki e szent kollégium körül kiválóan érdemesült. Ő vallásosságával és jótevő bőkezűségével önmagát legyőzte.